

ผลกระทบของนโยบายภาษี

ต่อการเข้าสู่ระบบการค้าของชาวนาภาคเหนือ

การปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีใหม่โดยรัฐบาลส่วนกลาง ให้อัตราผลกระทบโดยตรงต่อชาวนาภาคเหนือ ทำให้ชาวนาต้องปรับตัวแบกภาระภาษีหนักเกินกว่ากำลัง เนื่องจากชนชั้นผู้ปกครองกอบโกยแรงงานและผลผลิตส่วนเกินในรูปของภาษีอากร ทำให้ชนชั้นผู้ทำการผลิตได้แก่ชาวนา กับชนชั้นผู้ปกครองได้แก่พวกเจ้า เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2528, 30) ผู้ถูกเอาเปรียบคือชาวนาจึงมีปฏิกริยาต่อต้านด้วยรูปแบบวิธีการต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็จำต้องปฏิบัติตามนโยบายภาษีที่ออกเป็นกฎหมายของผู้ปกครอง ผลกระทบต่อมาคือชาวนาต้องทำการผลิตเพื่อขาย ชาวนาภาคเหนือจึงเข้าสู่ระบบการค้าและเศรษฐกิจเงินตราในเวลาต่อมา

4.1 ปฏิกริยาชาวนาต่อต้านนโยบายภาษี

นโยบายภาษีที่ปรับเปลี่ยนใหม่ในสมัยปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพมีการปรับปรุงหลายครั้งโดยกษัตริย์อริยวงศ์และพระราชบัญญัติที่ประกาศออกมานับแต่ปี พ.ศ. 2427 โดยสรุปแล้วนโยบายที่สำคัญคือ เปลี่ยนการเก็บภาษีจากผลผลิตเป็นเก็บเป็นเงิน ใช้ระบบผูกขาดจัดเก็บโดยเจ้าภาษีนายอากร เพิ่มประเภทภาษีและเพิ่มอัตราภาษีที่จัดเก็บมากขึ้น นโยบายดังกล่าวมีผลกระทบต่อชาวนาถึงขั้นมีการต่อต้านขัดขวางด้วยรูปแบบ วิธีการหลายอย่าง

มีการลุกฮือในเชิงที่ไม่พอใจ

การให้อำนาจผูกขาดแก่เจ้าภาษีทำให้ชาวนาต้องรับภาระหลายด้าน คือทั้งภาระการหาตัวเงินมาเสียภาษี แล้วยังถูกเจ้าภาษีนายอากรขูดรีดอย่างหนักอีก เพื่อชดเชยกับการที่ได้สูญเสียเงินค่าประมวลจำนวนมาก ดังปรากฏหลักฐานในคำกราบทูลของเจ้าบุรีรัตน์ว่า "ภาษีต้นพลุนั้น ราษฎรปลูกพลูยังไม่ทันเก็บใบได้ เจ้าภาษีก็เรียกเก็บภาษีทุกต้นไม่เว้น

แต่ภาษีสุรา ยาฝิ่นนั้นเจ้าภาษีก็คอบายลอบเอาสุรา สาโท และยาฝิ่นไปซุกซ่อนที่ได้ฤๅนเรือน และขี้ข้าวของราษฎร แล้วเจ้าภาษีก็ได้จับราษฎร ราษฎรกลัวก็ยอมเสียเงินค่าสินบนคนละ 50 แถบ และข้าเสียเงินค่าปรับใหม่ให้เจ้าภาษี แต่ภาษีสุกรนั้นราษฎรมีกิจธุระจะล่าสุกร เข็มที่ในเวลาวันนั้นเป็นการเร็ว ครั้นราษฎรจะไปบอกเจ้าภาษีระยะทางก็ไกลไปบอกหาทันไม่ เจ้าภาษีก็จับปรับใหม่เป็นเงินค่าสินบน 50 แถบ และเสียค่าปรับใหม่ขึ้นภาษีเป็นจำนวนสิ่งของ 3 ต่อกับเสียเงินค่าธรรมเนียมอีก 6 แถบ ภาษีต้นยาที่ราษฎรปลูกต้นยานั้น เห็นว่าต้นยา ต้นโค ไม่งามสมบูรณ์ ถอนทิ้งเสีย เจ้าภาษีก็จับปรับใหม่ตามจำนวนยาที่ถอนทิ้ง ต้นหนึ่ง เป็นเงิน 50-60 แถบ ถึง 100 แถบ ก็มี ราษฎรไม่มีเงินจะเสีย ก็จะต้องขายบุตรภรรยา และกู้ยืม เสียค่าปรับใหม่แก่เจ้าภาษี ภาษีนานนั้นเจ้าภาษีเอาเชือกวางวัดที่นารราษฎรทำอ้อม ป่าไม้ที่ดอนหรือจอมปลวก ตอไม้ใหญ่ ๆ เจ้าภาษีก็ไม่คิดหักเนื้อที่นาให้คิดเอา เนื้อที่ตามเส้น เชือกที่วางวัดไร่ละสลึงเฟื้อง ราษฎรไม่มีเงินเสีย เจ้าภาษีก็เอาตัวไปจำนำทำโทษต่าง ๆ แต่ภาษีขอออกนั้นราษฎรจะเอาสินค้าต่าง ๆ เป็นต้นว่า ใบเมี่ยง และหมากพุลก็ได้ออกจาก เมืองนคร เชียงใหม่ไปรับพระราชทานหรือไปขายในเมืองอื่นที่อยู่ในพระราชอาณาเขตหรือเอา สิ่งของที่หัวเมืองในพระราชอาณาเขตเข้ามาในเมืองเชียงใหม่เจ้าภาษีก็เรียกเก็บภาษี เช่น ภาษีเข้า-ออกทุกอย่าง (ทจช. ร.5 ค.14.1/1) นอกจากนี้การที่พระราชบัญญัติกำหนด ให้เก็บเงินคนละ 4 บาท จากระษฎรในอัตราที่เท่ากันหมด โดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างทาง ฐานะและชนชั้น ทางสังคมที่มีมาแต่เดิม ทำให้ราษฎรจำนวนมากต้องประสบความเดือดร้อนใน การหาเงินมาเสียแทนการเกณฑ์แรงงานบางรายปรากฏว่าเมื่อเสียเงินแล้วยังถูกเกณฑ์ แรงงานอีก โดยเฉพาะการเกณฑ์ไปทำถนน สร้างสะพาน โดยที่ไม่ได้ให้ค่าตอบแทนตามที่ กำหนดในพระราชบัญญัติ ทั้งการต้องไปพบกับปฏิบัติการแสดงอาการดูถูก ดูหมิ่นเหยียดหยาม ของเจ้าหน้าที่กรมการแขวงที่ทำกรเก็บ การดำเนินการเก็บอย่างเข้มงวดกวัดขันไม่ผ่อน ปรนดังกล่าวทำให้ราษฎรเกลียดชัง และไม่พอใจในการทำงานของส่วนกลางมากขึ้น นับเป็น ภาษีที่ทำให้คนจนเดือดร้อนที่สุด เมื่อไม่มีเงินจะเสียก็ต้องยอมให้หลวงเกณฑ์ไปทำงาน

ปฏิกริยาขั้นต่ำสุดและมีทั่วไปในหมู่ชาวนาคือ มีเสียงบนอยู่ทั่วไป (สัมภาษณ์หมายเลข 14) ชาวนาคำบาลีสั้นทรายน้อย อำเภอสันทราย อดีตผู้ใหญ่บ้านชื่อนายอิว แสงคำ อายุ 92 ปี เล่าว่าในสมัยรุ่นพ่อรุ่นปู่มีคนจีนมาเก็บภาษี มาถึงรุ่นตัวเองไม่มีแล้วภาษีที่กระทบกระเทือนประชาชนทั่วไปคือเงินรัชชูปการ 4 บาท รู้สึกลำบากเดือดร้อน คนมีเงินก็ไม่บ่น คนจนก็บ่น นอกจากภาษีรัชชูปการแล้วยังต้องเสียภาษีนา ภาษีปลุกยาสูบไร่ละ 4 บาท ต้องหาเงินไปเสียภาษีหลายอย่าง ทำให้ต้องทำสวน ขายของชำ ปลุกยาสูบ เพื่อหาเงินไปเสียภาษีให้หลวง (สัมภาษณ์หมายเลข 19)

ตัวอย่างเหตุการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นปฏิกริยาไม่พอใจของชาวนาและได้แสดงปฏิกริยาต่อต้านในขั้นที่เบาที่สุดคือเพียงบ่นไม่พอใจ

การร้องเรียนต่อทางกัร

ข้อบกพร่องของระบบเจ้าภาษีนายอากรปรากฏอยู่เสมอว่าเจ้าภาษีได้ใช้อำนาจ กดขี่ ขูดรีด ราษฎรเสมอ ดังกรณีเงินเอี้ยวใช้เจ้าภาษีนานาได้เก็บภาษีนานาเกินพิคตเท่าตัวคือเก็บไร่ละ 2 สลึง ซึ่งเดิมเก็บไร่ละ สลึง (ทจช. ร.5 ม.58/59) จนราษฎรร้องเรียนต่อเจ้าบุรีรัตน์ กรมหนาวว่า "ไม่มีเงินจะเสียได้ไปหาผู้มีชื่อก็ไม่ได้ จะพากันไปหาเงินกับหมอฝรั่ง" (ทจช. ร. ม.58/59) และคำร้องทุกข์พระยาแคว้นคอนมุล ถึงเจ้าอนันตไชยสวัสดิ์ ความว่า "ราษฎร ร้องทุกข์ว่าไม่มีเงินเสียภาษีที่ยังค้างอยู่ก็มี พวกตนกินกลอย กินกล้วย ต่างข้าวอยู่ทุกวันนี้ เงินที่จะซื้อข้าว มาสูบกลอย สูบมัน กินก็มี" (ทจช. ร.5 58/58) ด้วยเหตุนี้เองทำให้ส่วน กลางส่งพระยาสุรเดชขึ้นมัจฉการหัวเมืองเหนือ เพื่อรักษาผลประโยชน์ของส่วนกลางซึ่ง สูญเสียไปในมือของเจ้านาย และเจ้าภาษีที่ร่วมกันทำประโยชน์จากภาษีอากรดังเช่นกรณี เงินเต็ง (ทจช. ร.5 ม.58/121) นายแก้ว โยธาราชกร์ ชาวนาคำบาลีสั้นทรายน้อย อำเภอสันทราย เล่าว่า ปู่เคยร้องเรียนต่อทางการว่านายอากรเงินนับจำนวนต้นยาสูบใน ไร่่มากเกินความจริง ทำให้ต้องเสียภาษีมากจนไม่มีกำลังใจปลูก หลังจากได้ร้องเรียนแล้ว ทางการไม่ได้สนใจ ปู่ นายแก้วปลุกยาสูบได้สามปีทนไม่ไหวจึงเลิกปลูกแต่นั้นมา (สัมภาษณ์ หมายเลข 3)

ปฏิกริยาร้องเรียนต่อทางการนับเป็นการต่อสู้เปิดเผยในระดับที่เหมาะสม การเลิก
ปลุกยาสูบของชาวนาค่าปล้นทรายน้อย เป็นตัวอย่างการต่อสู้ที่มีผลต่อพัฒนาการการผลิต
เพื่อขายให้ช้าลงด้วย

การอพยพ

โดยปกติชาวนามีความคิดอนุรักษ์นิยม ผูกพันกับถิ่นเกิด ไม่ค่อยโยกย้ายอพยพไปไหน
แต่เมื่อมีเหตุการณ์จำเป็นบีบบังคับ การอพยพก็เกิดขึ้นได้ เช่นการเก็บภาษีชู้ตรีศของเจ้าศักดินา
ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งอพยพไปตั้งหลักแหล่งในเขตพม่า นายจัน กันทะยศ ชาวนาค่าปล
ล้นทรายนหลวง อำเภอสันทราย เล่าให้ฟังว่า บางหมู่บ้านจะมีชาวนาไม่ยอมเสียภาษีและ
ไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงานใช้วิธีหลบหนีซ่อนตัวอยู่ในป่า บางรายตั้งหลักแหล่งอยู่ในป่าไม่ยอม
กลับเข้าหมู่บ้านอีกเลย (สัมภาษณ์หมายเลข 18)

การเรียกร้องสิทธิ

การเรียกร้องสิทธิ อาจรุนแรงถึงขั้นประท้วงและเสียเลือดเนื้อได้ เช่น ในปี พ.ศ.
2443 รัฐบาลได้ประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน และให้เก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ ปีละ
4 บาทแทน (ทจช. ร.5 ม.58/33) แต่รัฐบาลก็มีสิทธิในการเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงาน
สาธารณะ เช่น สร้างถนน ขุดคลอง ซ่อมแซมรักษา เสาโทรเลข และรับส่งสิ่งของราชการ
โดยรัฐมีนโยบายว่า การเกณฑ์แรงงานต้องพยายามไม่ให้กระทบกระเทือนต่อการประกอบ
อาชีพ และต้องจัดหาเสบียงอาหารให้แก่ราษฎร ถ้าเกณฑ์แรงงานเพื่อทำงานในต่างตำบล
กับภูมิลำเนาเดิม แต่ถ้าตำบลเดียวกันไม่ต้องจัดเสบียงอาหาร (ทจช. ร.5 ม.13/16)
การเกณฑ์แรงงานทุกครั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลมักรายงานว่า ประชาชนทำงานสาธารณะด้วยความ
เต็มใจ (ทจช. ร.5 ม.18.2/1) ทั้ง ๆ ที่บางครั้งชาวนาก็ขัดขืนไม่ยอมทำงานสาธารณะ
โดยอ้างว่าเสียเงินค่าแรงแทนเกณฑ์แล้ว จึงไม่ต้องทำอะไรอีก ชาวนาในเมืองลำปาง
หลายร้อยคนได้ก่อการประท้วงในลักษณะดังกล่าวแล้ว (ทจช. ร.5 ม.58/21) บางครั้ง
การประท้วงการเกณฑ์แรงงานรุนแรงมากถึงกับมีการนองเลือดและเสียชีวิต เช่นใน พ.ศ.

2445 ชาวนาในแขวงแม่จัต อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในปัจจุบัน ได้ชักชวนการ
เกณฑ์แรงงานทำถนน พระยาเพชรนายแขวง จึงเรียกชาวนาผู้ชักชวนเหล่านั้นไปพบ นายแก้ว
(กำนัน) แก่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ได้นำชาวนาประมาณ 600 คน เศษ ไปพบนายแขวงตามคำสั่ง
นายแขวงมีความโกรธมากที่กำนันไม่นำชาวนามาปฏิบัติงานทำถนนตามคำสั่ง "จึงได้เอารอง
เท้าตบหน้านายแก้วจึงกลุ่มรวมเกิดวุ่นวายกันขึ้น" พระยาเพชร จึงสั่งให้ตำรวจยิงผู้มาชุมนุม
ก่อการประท้วง ปรากฏว่ามีคนถูกยิงตาย 5 คน ได้รับบาดเจ็บ 5 คน (ทจช. ร.5 ม.58/21)
ในการประท้วงการเกณฑ์แรงงานบางครั้งก็มีผู้นำชักชวนให้ชาวนาทำการต่อต้านคำสั่งของ
รัฐบาล ในปีเดียวกันกับการเกิดการเจรจาที่แขวงแม่จัต ชาวนาในแขวงแม่ลาว อำเภอ
เวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายในปัจจุบัน ได้มีนายคำบาง นายบัน นายนวม เป็นผู้ชักนำชาว
นาไม่ให้ไปรักษาการณ์ที่แขวงแม่กก เมืองเชียงราย พระพลอาไศรย นายแขวงแม่ลาว จึงได้
ให้กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นำบุคคลทั้ง 3 คนมาที่ทำการแขวง หัวหน้าทั้ง 3 คน พร้อมด้วยชาวนา
เป็นจำนวนมากมีอาวุธครบมือ จึงได้มาที่แขวงตามคำสั่ง นายแขวงได้สั่งให้ชาวนาปลดอาวุธ
แต่ชาวนาไม่ยอม นายแขวงจึงไม่ยอมเจรจา สั่งให้ชาวนากลับไปท่ามกลางเสียงโห่ร้องของ
กลุ่มผู้ประท้วง (ทจช. ร.5 ม.58/21)

การกบฏ

การกบฏเป็นปฏิกริยาที่รุนแรงที่สุดของชาวนา ในการปฏิเสธอำนาจรัฐ กบฏของ
ชาวนาในภาคเหนือซึ่งเกิดขึ้นจากคนพื้นเมืองอย่างแท้จริงคือ กบฏพญาผาบ หรือกบฏพระยา
ปราบสงคราม ซึ่งเกิดขึ้นในจังหวัดเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2432 (ชูลีทธิ์ ชูชาติ, 2522 : 2)
สาเหตุของการเกิดกบฏครั้งนี้เนื่องจากชาวนาต่อต้านระบบการเก็บภาษีอากรของรัฐบาล
กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2432 น้อยวงศ์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าภาษี ดันหมาก พลุ มะพร้าว
ในเมืองเชียงใหม่ ชาวนาผู้ซึ่งปลูกต้นไม้ดังกล่าวแล้วต้องเสียภาษี ดังนี้ ปลูกหมาก 2 ตัน
เสียภาษี 1 วัน มะพร้าว 1 ตัน เสียภาษี 1 วัน และพลุสูง 4 ศอก 4 ตัน เสียภาษี 1 วัน
ซึ่งเป็นอัตราที่สูง "เพราะภาษีอากรในเมืองนครเชียงใหม่ แต่ก่อนราษฎรทั้งปวงจะได้เสีย

เงินค่าภาษีอากรมากถึงเพียงนี้ก็มีไม่" (ทจช. ร.5 ม.58/1) ชาวนา 4 คน ในตำบลหนองจ่อม ได้แก่ นายตัน นายกองแก้ว นายคำ และนางหล้า ไม่มีเงินเสียภาษีอากร แต่ต้องการชำระภาษีเป็นสิ่งของแทนเงิน แต่พนักงานของเจ้าภาษี อันประกอบด้วย นายน้อยจู นายน้อยจันดีะ นายน้อยโบทา และนายวัน ไม่ยินยอมต้องการเก็บภาษีเป็นเงินตรา จึงได้จับบุคคลทั้ง 4 คน ใส่ขื่อที่มือและเท้า กักขังไว้ที่บ้านกำนัน เป็นเวลา 5 วัน (ทจช. ร.5 ม.58/98) นอกจากจับบุคคลผู้ไม่มีเงินเสียภาษีกักขังแล้ว พนักงานของเจ้าภาษียังได้ยิงปืนข่มขู่ชาวนาคนอื่น ๆ บังคับให้เร่งหาเงินเสียภาษีอีกด้วย การกระทำอันทารุณของพวกเจ้าภาษีครั้งนี้ ทำให้ชาวนาโกรธแค้นมากและได้นำเรื่องนี้ไปปรึกษาพญาผาบ ซึ่งเป็นบุคคลที่ชาวนาเคารพนับถือ แห่งตำบลหนองจ่อม พญาผาบก็รับอาสาเป็นหัวหน้าในการกำจัดเจ้าภาษี ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ.2432 พญาผาบได้เรียกประชุมชาวนา ประมาณ 300 คนเศษ เพื่อต่อต้านเจ้าภาษี และได้สั่งให้หนานปัญญา กุมกำลังคน 50 คน ไปถอดเครื่องจองจำของบุคคลทั้ง 4 คน ซึ่งพวกของเจ้าภาษีกักขังไว้ พวกเจ้าภาษีโกรธแค้นมาก จึงได้ข่มขู่ว่าจะนำกำลังทหารเข้าปราบปรามผู้ที่ต่อต้านขัดขวางการเสียภาษี (ทจช. ร.5 ม.58/1) ด้วยความกลัวชาวนาจึงได้รวมตัวกันมากขึ้น มีกำลังทั้งหมดประมาณ 2,000 คน และได้ตกลงกันว่า ประมาณ วันที่ 18, 19 หรือ 20 กันยายน พ.ศ. 2432 เวลาบ่ายจะยกกำลังเข้าตีเมืองเชียงใหม่ ให้ประหารชีวิตข้าราชการฝ่ายไทยและชาวจีน พร้อมทั้งเผาบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำปิง อันเป็นที่อาศัยของข้าราชการฝ่ายไทยให้หมดสิ้น (ทจช. ร.5 ม.58/98) เพื่อแสดงต่อความเคลื่อนไหวเจ้าในเมืองเชียงใหม่ ชาวนาผู้ก่อการกบฏจึงได้ส่งพระภิกษุเข้ามาสืบข่าวในเมืองเชียงใหม่ ครั้นทราบว่าเมืองเชียงใหม่เตรียมพร้อม พญารัตนคูหา ผู้นำคนหนึ่งของชาวนา จึงได้ตั้งธงกลองขึ้นเพื่อเรียกชาวนาประชุม แต่ชาวนามิได้มาประชุมพร้อมเพรียงกัน จึงไม่สามารถยกกำลังเข้าตีเมืองเชียงใหม่ ในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2432 เจ้าพระยาพลเทพ ข้าหลวงใหญ่ เมืองเชียงใหม่ จึงได้สั่งให้เจ้าอุปราช เจ้าบุรีรัตน์ ยกกำลังออกไปจับกุมพวกก่อการกบฏ พญาผาบและครอบครัวพร้อมทั้งชาวนาบางคนหลบหนีไป

ได้ ที่ไม่หลบหนีก็ถูกจับโดยปราศจากการต่อสู้ขัดขวาง (ทจช. ร.5 ม.58/1) รวมทั้งหมด
31 คน ได้ตัดสินลงโทษประหารชีวิต 10 คน ฝึน 60 ที่ แล้วจำคุกไว้จนตาย 5 คน ที่
เหลือ 16 คน จำคุกไว้จนเช็ดทลอบ สำหรับพวกเจ้าภาษีให้ฝึนคนละ 30 ที่ นอกจากนี้
ยังได้รับทรัพย์สินสมบัติของพวกก่อกบฏอีกด้วย (ทจช. ร.5 ม.58/103)

ปฏิริยาต่อต้านนโยบายภาษีในช่วงปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพตามรูปแบบ วิธีการ
ข้างต้นตั้งแต่ขั้นเบาที่สุดจนกระทั่งขั้นหนักที่สุดนี้สะท้อนให้เห็นความไม่พอใจของชาวนาคือ
นโยบายภาษีที่ปรับเปลี่ยนไป เนื่องจากเวลาผ่านไปแล้วเกือบหนึ่งร้อยปี การข้นทิกเหตุการณ์
ต่าง ๆ ในเวลานั้นอาจไม่ครบถ้วน ความเป็นจริงแล้วชาวนามีปฏิริยาคัดค้านการเก็บภาษี
ชุกริตหลายครั้งและหลายวิธีการ แต่การจذبหนักไม่ตีพอ หลักฐานจึงได้จากการเล่าเหตุการณ์
ปากต่อปากมากกว่าในที่สุดก็เลือนหายไป

4.2 ผลกระทบต่อการเข้าสู่ระบบการค้าของชาวนาภาคเหนือ

ช่วงปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ปี พ.ศ. 2427-2476 วิถีชีวิตการผลิตและการค้า
ของชาวนาภาคเหนือเปลี่ยนแปลงไปมากในช่วงระยะเวลาการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ค่อย ๆ
เปลี่ยนแปลงเป็นการผลิตเพื่อขาย ทั้งนี้สาเหตุสำคัญ 4 ประการ ด้วยกันคือ

1. การปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีอากรโดยรัฐบาลกรุงเทพฯ
2. อังกฤษเข้ามามีอิทธิพลทางเศรษฐกิจการค้าและเงินตราในภาคเหนือ
3. ชาวจีนจำนวนมากอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในมณฑลพายัพ
4. ทางรถไฟสร้างถึงเชียงใหม่

สาเหตุทั้ง 4 ประการดังกล่าว เป็นเหตุผลช่วยกันส่งเสริมให้ชาวนาในภาคเหนือ
ทำการผลิตเข้าสู่ระบบการค้า อังกฤษนำเงินรูปีจากอินเดียเข้ามาใช้ในพม่าและไทยตาม
ลำดับผูกขาดกิจการป่าไม้ ทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 และ พ.ศ. 2426 แยกต่าง
หากจากสนธิสัญญาบาวริง พ.ศ. 2398 พร้อมกับตั้งกงสุลรักษาคุ่มครองผลประโยชน์ของตนที่
เชียงใหม่ และนาน ภายหลังจากได้ทำสนธิสัญญาแล้วด้วย ส่วนชาวจีนซึ่งเป็นชนชาติที่มี

ทักษะชำนาญ การค้าขายมีรายงานว่ พ.ศ. 2472 ชาวจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในมณฑลพายัพ ถึง 6,989 คน และเพิ่มเป็น 11,625 คน ในปี พ.ศ. 2480 (BCR. 1930 : 28) ชาวจีนเป็นนักการค้าและนักลงทุนมีความสามารถในการนำเงินจากผู้บริโภคนำไปผู้ผลิตและนำสินค้าจากผู้ผลิตไปผู้บริโภค โดยแบ่งปันผลกำไรไว้ขยายการค้าและลงทุน ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ. 2473 มีโรงสีข้าวในเชียงใหม่ 11 โรง ส่วนเป็นของคนจีนทั้งสิ้น (BCR. 1930: 28) อีกบทบาทหนึ่งของชาวจีนคือ สร้างสัมพันธภาพที่ใกล้ชิดกับพวกเจ้า ให้ผลประโยชน์เจ้าในที่สุดก็ได้สิทธิเป็นเจ้าภาษีอากรผูกขาด เก็บภาษีอากรขูดรีดชาวนา มีผลให้ชาวนาต้องเข้าสู่ระบบการค้าหาเงินมาจ่ายภาษี กล่าวสำหรับทางรถไฟที่มาถึงเชียงใหม่ในปี พ.ศ. 2464 นับว่ามีบทบาทส่งเสริมการปลูกข้าวเพื่อส่งออกอย่างสำคัญ เนื่องจากรวดเร็ว ประหยัด และบรรทุกได้ปริมาณมากกว่า ทำให้เกิดการก่อสร้างโรงสีข้าวรอบ ๆ สถานีรถไฟหลายโรง และบริเวณนี้ก็เป็นแหล่งซื้อขายข้าวสำคัญที่สุดของเชียงใหม่ ในเวลานั้น (สัมภาษณ์หมายเลข 5) เมื่อทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในเดือนมกราคม ปี พ.ศ. 2464 จำนวนข้าวส่งออกได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว เพราะตรงกับความต้องการในสภาวะเศรษฐกิจเฟื่องฟู หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ในปี 2467 ข้าวส่งออกจากภาคเหนือทางรถไฟอย่างเดียวนั้นมีจำนวนถึง 650,000 หาบ เพิ่มขึ้นจากระยะก่อนหน้านั้นอย่างมาก เพราะในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2435-2464 นั้นมีจำนวนระหว่าง 5,000 -2,000 หาบ(ส่วนมากเป็นข้าวสาร) ในปี พ.ศ. 2478 จำนวนข้าวส่งออกเพิ่มขึ้นถึง 1,300,000 หาบ จำนวนดังกล่าวคิดเป็นร้อยละ 5 ถึง 9 ของจำนวนข้าวที่ส่งออกจากท่าเรือกรุงเทพฯ (Ingram 1971 : 47) นอกจากสินค้าส่งออกจากเชียงใหม่เป็นข้าวแล้วยังมีสินค้าอุตสาหกรรมหลายอย่างเข้ามาสู่เชียงใหม่ และกระจายไปในชนบท เช่น เสื้อผ้า ของใช้อื่น ๆ นับแต่ปี พ.ศ. 2464 พบว่าการทอผ้าใช้เองของครัวเรือนชาวนาลดลงอย่างมาก (BCR, 1911:7)

แม้ว่าอิทธิพลทางเศรษฐกิจของอังกฤษทางด้านการค้าและเงินตรา กับการเข้ามาตั้งหลักแหล่งของชาวจีนในมณฑลพายัพและผลของการสร้างทางรถไฟถึงเชียงใหม่จะมีผล

กระทบต่อการเข้าสู่ระบบการค้าของชาวภาคเหนือมาก แต่สาเหตุที่เป็นปัจจัยสำคัญที่สุด
ยังเป็นการปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีในช่วงปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พิจารณาเปรียบเทียบ
การปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีกับปัจจัยอื่นที่ละ เรื่องต่ออิทธิพลอังกฤษทางเศรษฐกิจการค้าและ
เงินตรา บทบาทสำคัญของอังกฤษคือการนำเงินรูปีเข้ามาใช้ในภาคเหนือโดยมีกิจการป่าไม้
เป็นธุรกิจสำคัญ ธุรกิจป่าไม้ไม่มีผลกระทบต่อชาวนาทั่วไป มีเพียงแรงงานรับจ้าง
ชนชาติส่วนน้อย จำนวนน้อยเท่านั้นที่รับค่าจ้างเป็นรายได้จากบริษัทป่าไม้อังกฤษผลประโยชน์
รายได้การส่งออกไม้จะได้แก่ อังกฤษ ชาวนาจึงไม่ได้รับผลกระทบใด ๆ เงินรูปีพอจะมี
บทบาทบ้างแต่ก็ถูกยกเลิกไปเมื่อหลังปฏิรูปการปกครองของมณฑลพายัพไม่นานนัก
ต่อประเด็นชาวจีนจำนวนมากตั้งหลักแหล่งในมณฑลพายัพ นับว่ามีส่วนผลักดันให้การค้าคึกคัก
เพราะชาวจีนมีความชำนาญในการค้าขายเป็นนักสะสมกำไรขยายการลงทุนที่ดี ปัจจัยด้าน
พ่อค้าคนจีนจึงมีผลสนับสนุนให้เกิดความคล่องตัวทางการค้าและการลงทุน ประเด็นการ
สร้างทางรถไฟถึง เชียงใหม่ นับว่ามีผลต่อการผลิตเพื่อขายของชาวนามากกว่าสองปัจจัยแรก
เพราะทางรถไฟสายเหนือเป็นเงื่อนไขทำให้อุปสงค์ข้าวของล้านนาไทยในต่างประเทศ
เป็นจริงชาวภาคเหนือ เริ่มปลูกข้าวเพื่อขายเมื่อทางรถไฟมาถึงแล้วแต่ปัจจัยด้านทางรถไฟ
ต่อการปลูกข้าวเพื่อขายของชาวภาคเหนือก็ถูกจำกัดโดยพื้นที่ภาคเหนือส่วนใหญ่เป็นป่าเขา
พื้นที่น้าน้อย แม้จะมีอุปสงค์ข้าวทางภาคเหนือมากเท่าใด อุปทานข้าวก็มีขีดจำกัด ดังนั้น
ชาวนาทุกครัวเรือนจึงไม่ได้ปลูกข้าวเพื่อขาย ประเด็นเหตุผลด้านการปรับเปลี่ยนนโยบาย
ภาษีอากรโดยรัฐบาลกรุงเทพฯ นับว่ามีผลกระทบหนักแน่นและโดยตรงกว่าปัจจัยอื่น ๆ ที่
กล่าวมาเพราะเหตุว่าชาวนาทุกครัวเรือนต้องเสียภาษีให้รัฐและมาตรการภาษีออกมาในรูป
กฎหมายซึ่งมีลักษณะบังคับ เช่น บังคับกับชายอายุ 20-60 ปี ทุกคนต้องเสียเงินรัชชูปการ
บังคับชาวนาผู้มีที่ดินทุกผืนให้ต้องเสียภาษีที่ดิน ฯลฯ โดยเฉพาะเป็นการบังคับให้ต้องจ่าย
ภาษีเป็นเงิน ทำให้ชาวนาต้องทำการผลิตเพื่อถือเงิน เมื่อรัฐเก็บภาษีมากขึ้นชาวนาจึงต้อง
ทำการผลิตให้ได้ผลผลิตเพื่อขายเอาเงินให้ได้มากขึ้น

การปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีโดยรัฐบาลกรุงเทพฯ ในนโยบายสำคัญที่มีผลกระทบต่อ การผลิตและระบบการค้าของชาวนาคือ การเปลี่ยนนโยบายจากการเก็บภาษีผลผลิตเป็นเงิน ในปี พ.ศ. 2427 การจัดเก็บภาษีเพิ่มขึ้นหลายประเภทและเพิ่มอัตราภาษีแต่ละประเภทและ การมอบสิทธิผูกขาดการเก็บภาษีให้เจ้าภาษีนายอากรนโยบายดังกล่าวส่งผลต่อการเข้าสู่ การค้าด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. ที่ดินมีราคาซื้อขายเป็นเงินเพิ่มมากขึ้น เพราะรัฐบาลเก็บภาษีที่ดินไม่เท่ากัน เนื่องจากที่ดินแต่ละผืนมีความสมบูรณ์และให้ผลผลิตไม่เท่ากัน (ดูภาคผนวก ข) นายคำ สมมุติ ชาวนาคำบลสันนาเม็ง อำเภอสนทราย กล่าวถึงนโยบายการเก็บภาษี เป็นเงินของรัฐบาลได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและกรรมสิทธิ์ในที่ดินว่าเมื่อรัฐบาล เก็บภาษี ทุกอย่างเป็นเงิน เงินตราจึงเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวนามากชาวนาประกอบ อาชีพอย่างอื่นบ้างหลังจากฤดูกาลเก็บเกี่ยว อาชีพสำคัญได้แก่ อาชีพรับจ้าง ค้าขาย และ ผลិតสินค้าหัตถกรรม ทั้ง ๆ ที่ชาวนาพยายามหารายได้พิเศษ ในเวลาว่างจากการเก็บเกี่ยว แต่รายได้ที่ได้อาจไม่เพียงพอสำหรับเลี้ยงดูครอบครัวและจ่ายภาษีให้รัฐชาวนาบางคนก็ต้อง จำนอง หรือขายทรัพย์สินสมบัติซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เช่น วัว ควาย ที่ดิน เพื่อแลก เปลี่ยนกับเงินตราในการจำนองที่ดิน ถ้าชาวนาไม่สามารถจัดหา เงินส่งคืนตามสัญญาได้ ที่ดิน สำหรับการประกอบอาชีพของชาวนาก็ตกเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุน เมื่อขาดที่ดิน ชาวนาก็ ต้องเช่าที่ดินของบุคคลอื่นทำนาต่อไป (สัมภาษณ์หมายเลข 6)

2. แรงงาน การผลิตแบบยังชีพนั้นไม่มีการซื้อขายแรงงานหากใช้วิธีแรงงาน แลกเปลี่ยนแรงงานเช่นประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าวในอดีตแรงงานของคนมีมูลค่าซื้อขายใน ลักษณะทาสซึ่งมีราคาค่าตัวซื้อขายกันได้ตามกฎหมาย(ดูภาคผนวก ข) แต่เป็นเรื่องของ คนชั้นเจ้ากับทาส ในหมู่ชาวนาไพร่หรือทาสด้วยกันเองจะไม่มีการซื้อขาย แรงงานมีราคา ซื้อขายมูลค่าเป็นเงินเมื่อรัฐบาลได้ประกาศเก็บภาษีค่าแรงแทนเกณฑ์ใน พ.ศ. 2444 ให้ชายอายุ 20-60 ต้องเสียภาษีค่าหัวหรือเงินรัชชูปการ 4 บาทให้รัฐ หากไม่มีเงินเสีย

ต้องทำงานโยธาให้รัฐ 25 วัน แสดงว่าชายทำงาน 25 วันเทียบได้กับเงิน 4 บาท และ
เพิ่มเป็น 6 บาทในปี พ.ศ. 2462 การเก็บภาษีรัชชูปการเป็นรายได้สูงสุดของประเทศ
ภาษีที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎร เช่นปี 2458-2459 รายได้สูงสุดของมณฑลพายัพคือเงิน
รัชชูปการเป็นจำนวน 922,074 บาท รองลงมาคือภาษีที่ดิน 438,631 บาท (Ramsay .
1971 : 284) ภาษีรัชชูปการก่อผลกระทบชวามาให้เข้าสู่ระบบการค้ามากที่สุด ดั่งนายคำ
กันทะเรียน ชวามาตำบลสนาเมือง อำเภอสนทราย เล่าว่า เมื่อถึงเวลาเสียภาษีรัชชูปการ
ผู้ใหญ่จะป่าวประกาศให้ชายอายุ 20-60 ปี ไปจ่ายภาษี 4 บาท เนื่องจากชวามาส่วนใหญ่
ยากจนไม่มีเงินไปจ่ายภาษี 4 บาท เมื่อได้ข่าวประกาศก็จะมีชวามาตามหมู่บ้าน ตำบล
อำเภอทั่วไปมากมาย พาวิ้ว ควายเทียมเกวียนออกจากบ้านตระเวนซื้อข้าวตามยั้งฉาง
ชาวบ้านบรรทุกได้คราวละ 25-30 ตัง แล้วเอาไปขายที่ตลาดในเมืองบริเวณใกล้สถานี
รถไฟเชียงใหม่ พ่อขายข้าวหมดแล้วก็ต้องไปตระเวนหาซื้อเต็มลำเกวียนเอาไปขายอีกต้อง
ซื้อขายประมาณ 3-4 เที้ยว หรือประมาณ 100 ตัง จึงจะได้กำไรประมาณ 4 บาท เอา
ไปจ่ายภาษีรัชชูปการให้หลวง ถ้าใครไม่มีทุนพอที่จะออกตระเวนหาซื้อข้าวไปขาย ก็ออกรับ
จ้างทำงานทั่วไป เช่น ทำสวน เกียวข้าว ตีข้าว ขุดดิน สร้างบ้าน ขุดบ่อน้ำ บันดินเผา
ปั้นกระเบื้องดินขอ ค่าแรงวันละประมาณ 15-20 สตางค์ รวบรวมให้ได้ 4 บาทเอาไปจ่าย
ภาษีให้หลวง ถ้าหากไม่สามารถรับจ้างหาเงินได้ก็ต้องยอมให้หลวงเกณฑ์แรงงานไปซ่อมถนน
ทำถนน เช่นถนนคอยสะเกิด-เชียงใหม่ เรียกกันในหมู่คนรุ่นอาวุโสว่า ถนน 4 บาทจ้าง
เพราะสร้างด้วยแรงงานชวามาที่ไม่มีเงิน 4 บาท ไปจ่ายให้หลวง(สัมภาษณ์หมายเลข 5)
ชวามาส่วนมากเป็นคนจน บางบ้านแม้แต่เงินบาทเดียวก็ไม่มีติดบ้าน เมื่อถึงเวลาใกล้จะไป
ชำระภาษี ชวามาจำนวนมากจะออกหารับจ้างได้ค่าจ้างวันละ 15-20 สตางค์แรงงาน
ที่มีฝีมืออาจได้ถึงวันละ 30-40 สตางค์ (สัมภาษณ์หมายเลข 8) ภาษีที่กระทบกระเทือน
ประชาชนทั่วไปคือเงินรัชชูปการ 4 บาท รู้สึกลำบากเดือนร้อนคนมีเงินก็ไม่มัน คนจนก็บ่น
นอกจากภาษีรัชชูปการแล้ว ยังต้องเสียภาษีนา ภาษีปลุกยาสูบ ไร่ละ 4 บาท ต้องหาเงินไป

เสียภาษีหลายอย่าง ทำให้ต้องทำสวน ขยายของชำ ปลุกยาสูบ เพื่อหาเงินไปเสียภาษีให้หลวง (สัมภาษณ์หมายเลข 19) ภาษีที่หลวงเก็บไปไม่รู้ว่าจะเอาไปทำอะไรบ้าง คงจะเอาไปเป็นเงินเดือนจ้างข้าราชการ ไม่เคยเห็นว่าหลวงจะนำเงินมาสร้างเหมืองฝายหรือชลประทาน การสร้างปรับปรุงถนน หลวงเกณฑ์แรงงานชาวบ้านไปทำไม่ได้จ่ายค่าจ้างเลย แม้แต่ข้าวก็ไม่ได้เลี้ยง ชาวบ้านต้องท้อไปกินเอง (สัมภาษณ์หมายเลข 11)

จากตัวอย่างการสัมภาษณ์ชาวนาสูงอายุในเรื่องของแรงงานและการหาทางออกของชาวนาเพื่อหาเงินมาจ่ายภาษีให้รัฐ สรุปได้ว่าแรงงานมีมูลค่าซื้อขายเป็นเงินอย่างจริงจัง นับแต่ได้มีการใช้นโยบายภาษีใหม่ของรัฐบาลส่วนกลางแล้ว

ประมวลหลักฐานข้อมูลไปบอกและรายงานในจดหมายเหตุแห่งชาติจากพระราชบัญญัติว่าด้วยการจัดเก็บภาษีเพิ่มชนิดและเพิ่มอัตราที่ประกาศใช้ในยุคนปฏิรูปการปกครองและจากตัวอย่างการสัมภาษณ์ชาวนาสูงอายุในพื้นที่อำเภอสนทรายและอำเภอสารภี ได้ผลสรุปดังนี้คือ

1. ภาษีที่ดิน ภาษีรัชชูปการและภาษีอื่น ๆ ที่ชาวนาต้องจ่ายเป็นเงิน เป็นภาษีทางตรงที่มีอัตราจัดเก็บสูงมาก มีปัญหาทำให้ชาวนาต้องดิ้นรน ประกอบอาชีพอย่างอื่นเพื่อหารายได้เสริมนำเงินไปจ่ายภาษีให้รัฐให้ได้
2. รัฐบาลออกพระราชบัญญัติจัดเก็บภาษีอากรเพิ่มเติมขึ้นทั้งประเภทภาษีและอัตราภาษีที่เคยเก็บอยู่แต่ก่อน สร้างภาระให้ชาวนาแบกภาษีหนักมาก การผลิตเพื่อขายเพื่อแสวงหาเงินตรามาได้ไว้ใช้เสียภาษีและเพื่อซื้อสินค้าเป็นสิ่งจำเป็นต้องทำ
3. ชาวนาสวนมากยากจน เมื่อจำเป็นต้องเสียภาษีรัชชูปการ 4 บาท อย่างเท่าเทียมกันโดยไม่เว้นคนรวยคนจน ทำให้ชาวนาต้องเข้าสู่ตลาดการค้าหาเงิน บัณฑิตการผลิตที่ชาวนาทัวไปมีและขายได้ทันทีคือแรงงาน การทำ การผลิตแบบแลกเปลี่ยนแรงงานจึงถูกแทนที่ด้วยการซื้อขายแรงงานนับแต่บัดนั้น เป็นต้นมา
4. การซื้อขายด้วยวิธีแลกเปลี่ยนผลผลิตยังพอมีให้เห็นอยู่บ้างในระยะแรกช่วงท้าย ๆ

ของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพาณิชย์การซื้อขายด้วยเงินตราเข้าแทนที่เกือบหมดแล้ว ทั้งนี้ เพราะมีเงินตราหมุนเวียนในท้องตลาดมากขึ้น มีการค้าขายระหว่างเมืองกับชนบท มีสินค้า หลากหลายในท้องตลาดทำให้ต้องใช้เงินเป็นสื่อกลางการซื้อขาย

5. การจํานองและซื้อขายสินทรัพย์ขนาดใหญ่คือ ปัจจัยการผลิตได้แก่ ที่ดิน วัว ควาย เริ่มมีขึ้นในยุคนี้ เพราะชาวนาต้องการเงินไปจ่ายภาษีให้หลวง ทำให้ปัจจัยการผลิตเปลี่ยนมือ เกิดการกักขัง มีคอกเบี้ย เกิดการสะสมทุนและเกิดชนชั้นนายทุน

6. ชาวนามีปฏิริยาไม่พอใจต่อนโยบายภาษีของรัฐศรัคของรัฐบาลส่วนกลาง พยายาม หลบเลี่ยงภาษีหยศเพาะปลูกผลผลิต หรือปลูกน้อยลง เรียกร้องความเป็นธรรม ต่อต้าน คัดค้าน กระทบจับอาวุธต่อสู้เป็นกบฏต่อรัฐบาล เพราะสาเหตุมาจากนโยบายภาษีทำให้ การผลิตเพื่อขายไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น

จากผลสรุป 5 ประการดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนนโยบายภาษีในช่วง ปฏิรูปการปกครองมณฑลพาณิชย์ ทำให้การผลิตเพื่อยังชีพหรือการผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ของชาวนา ค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขาย และทำให้ชาวนามากเนื้อเข้าสู่ระบบการค้าในที่สุด